

Fábián János békési református tanító veszedelmes könyvei

A református lelkészek olvasmányműveltségének rekonstruálását jelentősen megnehezíti, hogy könyvtáraik elkallódtak, szétszóródtak. A kiemelkedő értelmiségi pályát befutott lelkipásztorok esetében is sokszor esetleges egykori gyűjteményeik megtalálása, az átlaghoz tartozóké pedig sokszor lehetetlen. Az ilyen forrásadottságok erősen hátráltatják, hogy átfogó képet alkossunk a kálvinista könyvkultúráról. A 18. század második feléről még kevesebb információval rendelkezünk, mert a Monok István vezetésével irányított kutatások 1750 utáni forrásokat nem dolgoznak fel módszeresen. Ennek ellenére Monoknak a 18. század második felével kapcsolatban is sikerült több eredményt felmutatnia, mert Bod Péterről és környezetéről, valamint a hazai református értelmiség Németalföldre kötődő olvasmányairól több tanulmányt is közölt.¹ Vezetésével elindult a Tiszántúli Református Egyházkerület református olvasmányműveltségének feltárása is, ami egyelőre a hódmezővásárhelyi és a mezőtúri partikulák, valamint a beregi oskolamesterek könyvkultúrájáról nyújt új információkat, de a kép még távolról sem teljes.² Ezért is fontos, hogy a Békés Megyei Levéltárból előkerült Fábián János békési rektor 1800-ban összeállított könyvjegyzéke. A jegyzék két példányban készült, amelyek közül az egyiket a nagyváradi cenzor, Szerdahelyi Antal kapott kézhez 1804-ben.³ A cenzúra által veszélyesnek tartott könyvek ügye nem folytatódott országos szinten, mert Fábián megőrült, és 1804-ben a bécsi bolondházában meghalt.⁴

Nem véletlen, hogy a könyvellenzés hivatalos képviselője is részt vett a Fábián ellen lefolytatott büntetőperben, mert Fábián igencsak kilógott az átlagos vidéki tanítói társadalomból. Kálvinista lelkészjelölt létére a református hitelvek, az állam és általában a kereszténység ellen is komoly kirohanásokat intézett. Annak érdekében, hogy pontosan megértsük a helyzetet, nézzük meg, miért került a hatóságok figyelmébe. Vajon könyvtárában találunk olyan műveket, amelyek a 18–19. század fordulóján a cenzor rosszallását válthatták ki?

Fábián János személyére már korábban is felfigyelt a történetírás, ezért életéről viszonylag sokat tudunk. Tiszapüspökiben született és Derecskén kezdett iskolába járni, majd 1788. április 18-án írta alá a debreceni kollégium törvényeit. A tógás diákok szokásához hasonlóan néhány évet vidéken, egy partikulában töltött, ahol igyekezett külföldi tanulmányaihoz készpénzt összegyűjteni, illetve felkészülni a lelkészi vizsgára. Ismereteink szerint Békésen lett rektor, ami azt jelentette, hogy egy nagynak számító gyülekezet iskoláját vezette.⁵ Fábián János békési működését botrányok kísérték. A kálvinista tanítói karban valószínűleg nem ő volt az egyedüli, aki tanítás helyett érdekesebb elfoglaltságot is talált magának. Az viszont már egyáltalán nem volt általános,

¹ MONOK István, *Minister reformatus doctus: Bod Péter és a vele kortárs református értelmiség műveltsége*, Theologiai Szemle, 55(2012), 218–223; Uő, *A németalföldi kiadványok aránya a 18. századi református értelmiség olvasmányaiiban = Történetek a Mélyföldről: Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban*, szerk. BOZZAY Réka, Debrecen, Printart-Press, 2014, 280–295.

² *A tiszántúli református iskolák 18. századi könyvöröksége*, szerk. MONOK István, Bp.–Eger, Kossuth–Eszterházy Károly Főiskola, 2012 (Kulturális örökség).

³ Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, Békés vármegye levéltára. Békés vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok (a továbbiakban: MNL BML IV.A.1.b), nr. 765/1800: *Inventarium Librorum Joannis Fábián apud Mathiam Szabó Incolam Oppidi Gyula Germanici repertorium*.

⁴ MNL BML IV.A.1.b 381/1804: *Tomcsányi Kristóf járási főbíró jelentése, Gyula, 1804. április 16. A helytartótanács cenzúrabiztosságának mutatókönyve alapján tiltott könyveit egyszer sem említették 1797 és 1804 között. Vö. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, C 60, Helytartótanácsi levéltár, Departamentum revisionis librorum, 219–228. kötet, Regestrum et index 1797–1805.*

⁵ DARVAS Tibor, JUHÁSZ János, *A békési Szegedi Kis István Református Gimnázium története*, Békés, Református Egyházközség, 1996, 10; SZABADI István, *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium levéltárában*, I, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2013 (Kiadványok a Debreceni Református Kollégium fennállásának 475. évfordulója tiszteletére, 1), 709.

hogyan a rektor a tanítási időben folyton csak olvasott és fordításokat készített: „Barkó Mihály praepceptor: Hogy estvéneként széjjel járt, reggel sokaig szeretett aludni. Könyveket fordított, s akart kiadni... Kiss Mihály precceptor: Tudom hogy csomó könyvel járt bé a Klassisba, ott pipázott, olvasgatott háttal a gyermekek felé, akik osztán azt tselekedték a mit akartak. Bányai Mihály (szülő): ...akárhányszor kaptam 9 s 10 orakor az ágyába délelőtt. Találtam a Klassisába is többször a kementzére borulva, Claudius életet fordítván versekre.”⁶

Noha az iskola szempontjából egyáltalán nem nevezhető hasznosnak a ténykedése, de a tanúvallomások alapján egy olyan rektor képe rajzolódik ki előttünk, aki folyamatosan képezte önmagát. Más források szerint viszont az egyház számára igen kínossá vált békési működése. 1796-ban a Békési Református Egyházmegyében egyházfegyelmi vizsgálatot folytattak le ellene. Az eljárás során az egyházi bíróság vádjai szerint a következőkkel vádolták meg: azt hirdette, hogy a Szentírást az emberek töltötték meg olyan tartalommal, amiből aztán a kereszténység kialakult. A vallást csak emberi kitalációnak tekintette. A keresztény dogmákat nem tartotta bebizonyíthatónak. Szerinte Szűz Mária nem volt szűz, és úgy gondolta, hogy a pokol nem létezik. Állítólag azt is kijelentette, miszerint teljesen mindegy, melyik felekezet templomában hirdeti az igét. Mindezt még azzal is megtette, hogy véleménye szerint az összes létező vallás közül az unitárius áll a természetes valláshoz legközelebb. Tanításait a lakosság között terjesztette, és az egyházi feljebbvalóival engedetlen volt.⁷

A tanúkihallgatási jegyzőkönyvekből kiderült, hogy a békési lakosok között Fábián valóban megszervezett egy csoportot, akiket a tanúk (főbíró, lelkész, presbiterek, praepceptorok, helybeli lakosok) ateistának és naturalistáknak tekintettek. A csoport egyik tagja, Barkó Mihály segédtanító kijelentette, hogy a franciák egytől egyig naturalisták, ezért ők a legderekabb emberek egész Európában. Fábián védekezésében azt állította, hogy nem ő maga terjesztette ezeket a tanokat, hanem egy este egy vándorló diák állított be a házához, ahol a többi tanító jelenlétében vitatkoztak a kereszténységet támadó naturalista tanokról. Az egyházmegye határozata alapján Fábiánt azonnal megfosztották állásától, és megtiltották számára, hogy a kereszténységgel ellenkező tételeket hirdessen.⁸

A vallással kapcsolatban tett megnyilatkozásai közül a katolikus–református unióra utaló kijelentése a legérdekesebb, mert a 18. század végén a Magyar Királyságban nem volt elképzelhető, hogy egy református lelkész katolikus templomban hirdessen igét.⁹ Figyelembe kell venni, hogy ezzel kapcsolatban egyik forrás sem Fábiántól származik, hanem a vádiratból és egy tanúvallomásból. Fábián védekezésében egyáltalán nem reagált a katolikus–református együttműködést illető a vádakra, ezért a saját véleményét nem ismerjük ezzel kapcsolatban.¹⁰ Nagyon valószínű, hogy ezeket a vádpontokat ejtették a tárgyalás során, mert az ítéletben sem szerepelnek.¹¹

Annak ellenére, hogy a rendelkezésünkre álló periratok szerint nem sikerült az összes vádpontban rábizonyítani a bűnösséget, a felvilágosodás századában Magyarországon az ilyen kijelentések nemcsak az egyház, hanem a világi hatóságok rosszallását is kiváltották, ezért Fábiánt bebörtönözték. A történészek azonban nem ezért, hanem kiszabadulása utáni tetteiért figyeltek fel rá. Alig egy év múlva szabadult, de egyáltalán nem tanult a történelemből, mert ott folytatta, ahol abbahagyta. 1797-ben Gyuláról elindult Debrecen felé. Útja során több településen is

⁶ *Az ekklezsia meglátogatásakor felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyv*, Békés, 1796. december 9. Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár, I.1.b. Püspöki hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési iratok (a továbbiakban: TtREL I.1.b.), 37.658. nr. 5.

⁷ TtREL Békés-bánati egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok I.29.i.6: *Egyházkerületi jegyzőkönyv 1796. október 11-én kelt kivonata*, nr. 80. *Fábián János elleni vádak és ítélet. Másolat*.

⁸ TtREL I.1.b.36.64: *Fábián János békési iskolamester fegyelmi jeje, 1796*. TtREL I.1.b.37.658: *Fábián János békési iskolamester fegyelmi jeje, 1797*.

⁹ BALÁZS László, *A felekezetek egymáshoz való viszonya 1791–1830*, Bp., Medika, 1935, 14–16.

¹⁰ TtREL I.1.b.37.658 nr. 6, 9: *Fábián János válaszai a vádakra 1796. december 19. és Fábián válaszai*, Békés, 1797. január 4.

¹¹ TtREL I.1.b.37.658 nr. 10: *Az egyházmegye ítélete Fábián János ellen*, 1797. január 12.

megállt, ahol tovább hirdette tanait. A körösladányi tanítónak átadott egy kézzel írt kátét, amelyben a nemesi kiváltságok eltörlése, a közteherviselés és a természeti vallás bevezetése mellett érvelt. Természetesen ezért a tevékenységéért ismét börtönbe került, ahol már nem folytatta tovább radikális gondolatok terjesztését, mert megőrült.¹²

Könyveinek jegyzékét ez utóbbi eljárás során írták össze. A jegyzéket már Elek László is ismerte, de csak annyit közölt róla, hogy 207 latin, 75 francia, 5 német és 3 magyar művet tartalmazott, amelyek közül a cenzor huszonnégyet talált veszélyesnek.¹³ Tanulmányunk keretében nincs lehetőségünk a teljes könyvtárat elemezni, ezért most csak a cenzor által veszélyeseknek talált művekre koncentrálnak.

Néhány éve módszeresen kutatom a Békési Református Egyházmegye könyvkultúráját, de munkám során könyvjegyzék alig került elő. Az 1781 és 1821 közötti időszakban Fábíán jegyzékén kívül semmilyen más lelkipásztori (tanítói) könyvjegyzéket sem sikerült találnom, de másfajta jegyzékek is alig bukkantak fel. Ezért is érdekes, hogy egy tanító könyvtáráról ilyen sok adat áll rendelkezésünkre.

Annak ellenére, hogy Fábíán igen erősen kikelt a református – és általában a keresztény – hitelvek ellen, még a legradikálisabb 18. századi materialisták könyvtáraiban is jelentős arányt képviseltek a klasszikus teológiai művek. A francia felvilágosodás legjobban ismert ateista gondolkodói, mint például Baron D'Holbach és Jacques-André Naigeon könyvtáraiban túlnyomó részt teológiai munkákat találunk, amelyek közül nem egy kimondottan ortodoxnak számított.¹⁴ Fábíán esetében is ezzel állunk szemben. A 24 veszélyes tételen kívül az összes többi valóban egy szokványos lelkészi könyvtár részének volt tekinthető, mert bibliakiadásokat, prédikációs köteteket, bibliamagyarásokat és a szent nyelvek grammatikáit sorolja föl a jegyzék.

A könyvvizsgáló alaposágára utal, hogy azokat a könyveket is bekérte megvizsgálásra, amelyeknek bibliográfiai adatai nehezen voltak megállapíthatók. A jegyzékben ezeket cím nélküli példányként, vagy elrongyolódott kötetként tüntették fel (102., 211., 275. és 290. tételek). Nyilván a teljes ellenőrzés érdekében érdemes volt ezeket kézbe venni, és személyesen meggyőződni arról, tartalmaztak-e valamilyen vallás- vagy államellenes nézetet. Sajnos Fábíán könyvtára nem maradt ránk, és egyelőre a cenzori vizsgálat eredményét sem sikerült megtalálnom, így nem tudjuk eldönteni, valóban veszélyeseknek, tiltottaknak találta-e azokat a cenzor.

Néhány tétel esetében túl általános volt a jegyzék készítője által adott cím, ezért nem egyértelműen lehetett azonosítani. Mégis nagy valószínűséggel több esetben is Komáromi Csipkés György műveiről van szó. A jegyzékben csak „Igaz Hit” címmel megjelölt könyv minden bizonnyal az 1666-ban Nagyszébenben megjelent prédikációs kötetre utal.¹⁵ Feltételezhető, hogy a magyar nyelvű könyvként, de latin címmel megjelölt kötet szintén egy Komáromi Csipkés művet, a *Concionum sacrarum centuria prima* kötetet jelöli.¹⁶ Vajon miért találta Szerdahelyi gyanúsának a Komáromi Csipkés-műveket?

Közismert, hogy a Komáromi Csipkés György által Leidenben kiadott bibliákat 1789-ig nem kaphatta meg a református egyház, ami jól jellemezte a katolikus egyház korabeli tevékenységét, mivel alapvető célja a protestánsok visszaszorítása volt.¹⁷ Úgy tűnik, itt is erről van szó: a katolikus–református ellentétek Fábíán könyvtárára is rányomták bélyegüket. Ez az ellentét még a 19. század elején sem meglepő, mert az 1791. évi 26. törvénycikk változatlanul biztosította a katolikus vallás elsőbbségét a többi felekezettel szemben, ami azt jelentette, hogy a

¹² ELEK László, *A jakobinus mozgalom és a felvilágosodás két üldözött Békés megyei képviselője: Réz József és Fábíán János = Uő, Művelődés és irodalom Békés megyében, I, A XVI. századtól a XIX. század derekáig*, Békéscsaba, 1985, 64–77.

¹³ ELEK, *i. m.*, 71–72.

¹⁴ Alan Charles KORS, *The Atheism of D'Holbach and Naigeon = Atheism from the Reformation to the Enlightenment*, ed. Michael HUNTER, David WOOTTON, Oxford, Clarendon Press, 1992, 275.

¹⁵ RMNy 332.

¹⁶ RMNy 2888.

¹⁷ MONOK István, *A magyarországi könyvbehozatal ellenőrzése a 18. század elején – esettanulmány = Vándorutak – Múzeumi örökség: Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából*, szerk. VIGA Gyula, HOLLÓ Szilvia Andrea, Cs. SCHWALM Edit, Bp., Archaeolingua, 2003, 555–556.

katolikus hitelveket támadó, vagy azokat cáfoló írásokat be lehetett tiltani.¹⁸ Feltételezésünket támasztja alá az is, hogy Szerdahelyi Antal nemcsak Komáromi Csipkés György műveit jelölte meg, hanem más református és evangélikus szerzőket is.

A könyvjegyzék 15. számú tétele Johann Heinrich Alstednek Gyulafehérváron megjelent műve, a *Prodomus Religionis Triumphantis*, amelyben Alsted részletesen cáfolta az unitárius hittételeket.¹⁹ Ehhez hasonlóan a cenzor veszélyesnek tartotta a németalföldi professzor, Alexander Hermann Röell egyik művét is (226. tétel). Szintén híres protestáns szerző volt Caspar Peucer (95. tétel), aki Philipp Melanchthon tanítványa volt Wittenbergben, és a kortársak kryptokálvinistának tartották. Fábián jegyzékében főműve, az 1553-ban megjelent *Commentarius de praecipuis divinationum generibus* szerepelt.²⁰ A protestáns teológusok közül nemcsak reformátusokat vizsgált meg a cenzor, hanem Johann Gustav Reinbeck német evangélikus teológus és filozófus egy francia nyelvű munkáját is, amely megvolt Fábián könyvtárában (244. tétel). Reinbeck közismert volt arról, hogy mereven ragaszkodott a lutheri hitelvekhez, és ellenezte a református–evangélikus unió tervét.²¹ Az anglikán püspök, Joseph Hall hitbuzgalmi műve szintén ebbe a csoportba tartozik, mert az 1662-ben Genfben megjelent francia nyelvű könyve tipikus példája a protestáns–katolikus ellentétnek (146. tétel).²²

Nem tudjuk, tisztában volt-e a cenzor azzal, hogy milyen protestáns műveket jelölt meg. Az mindenesetre feltűnő, hogy ezek nem a radikális felvilágosodás vallásellenességét képviselték, hiszen például Alsted munkája alapvetően az unitárius egyház ellen irányult. Komáromi prédikációi pedig a református hitelveknek megfelelő tanokat hirdettek. Úgy gondolom, ezeket a könyveket azért tartotta veszélyesnek Szerdahelyi, mert csak arra lett figyelmes a jegyzék olvasásakor, hogy több ismert protestáns teológus is szerepelt a listán, akik a katolikus egyház szempontjából kockázatosnak is voltak tekinthetők. Ez viszont azt jelenti, hogy a könyvvizsgáló nemcsak azokat a könyveket tartotta veszélyesnek, amelyek Fábián radikális állam- és vallásellenességét táplálhatták, hanem azokat is, amelyek csak a katolicizmus ellen irányultak.

A könyvjegyzék tanúsága szerint a cenzor még két másik dolgora figyelt az ellenőrzés során: kiszűrte azokat a könyveket, amelyek a keresztény hitelvek eltörlését hirdették, valamint azokat, amelyek a hugenották sorsával voltak összefüggésbe hozhatók.

1685-ben XIV. Lajos visszavonta a nantes-i ediktumot, aminek következtében a hugenották saját hazájukban jogfosztottakká váltak. Európa protestáns országai ezt erősen nehezményezték, ezért Lajos ellen 1686-ban Augsburgi Liga névvel egy protestáns liga alakult. A liga erejét megnövelte, hogy 1688-ban az angolok elűzték a katolikus II. Jakabot és helyére protestáns uralkodót választottak. Az új király, Orániai Vilmos háborút kezdett Franciaország ellen, ami 1697-ben a rijswijki békével ért véget.²³ A cenzor által megjelölt tételek közül több is ehhez az időszakhoz kapcsolódik.

François Gaultier de Saint-Blancard a kortársak szemszögéből írta meg az események történetét, hiszen személyesen volt jelen Orániai Vilmos megkoronázásán. A vallásháborúkról írt könyvét valószínűleg Pierre Bayle segítségével adta ki Hollandiában (276. tétel).²⁴ Az angol John Locke filozófiai munkásságának egyik legfontosabb része a vallási türelem hirdetése. Az angliai és franciaországi véres vallásháborúk miatt ez a megbékélést hirdető filozófia igen

¹⁸ FELHŐ Ibolya, VÖRÖS Antal, *A helytartótanácsi levéltár*, Bp., Akadémiai, 1961 (Magyar Országos Levéltár Kiadványai: Levéltári leltárak, 3), 223; SASHEGYI Oszkár, *Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800–1830*, Bp., Dunántúl Pécsi Egyetemi Kiadó, 1938 (Minerva-könyvtár), 14–15; SCHERMANN Egyed, *A protestáns cenzúra teljes kialakulása*, Pannonhalmi Szemle, 1931, 220.

¹⁹ RMNy 1877.

²⁰ *Neue Deutsche Biographie*, 20. Band, 2001, 278. [elektronikus kiadás] <<http://www.deutsche-biographie.de/pnd118790676.html>>

²¹ *Allgemeine Deutsche Biographie*, 28. Band, 1889, 2–5. [elektronikus kiadás] <<http://www.deutsche-biographie.de/pnd115843647.html>>

²² *Világirodalmi lexikon*, főszerk. KIRÁLY István, 4. köt., Bp., Akadémiai, 1984, 174–175.

²³ *Franciaország története*, szerk. Georges DUBY, I, *A kezdetektől a Bourbon-restaurációig*, Bp., Osiris, 2005, 618–621.

²⁴ Fiammetta PALLADINI, *Die Berliner Hugenotten und der Fall Barbeyrac: Orthodoxe und 'Sozinianer' im Refuge (1685–1720)*, Leiden, Brill, 2011 (Brill's studies in intellectual history, 204), 197–199.

népszerű lett. Tudjuk, hogy William Popple angol író az 1680-as években angolra fordította Locke vallási türelemmel foglalkozó latin nyelvű műveit. Popple fordításából készült 1732-ben az a francia fordítás, amelyen sem Locke, sem Popple nevét nem tüntették fel (204. tétel).²⁵ Fábrián figyelme viszont nemcsak ezekre a művekre terjedt ki, hanem William Scherlock angol íróra is, aki a dicsőséges forradalom idején Orániai Vilmos támogatója volt, és röpiratokat is kiadott a protestáns uralkodó támogatása érdekében (90. tétel).²⁶ Úgy gondolom, a 17. század végén lezajlott protestánsüldözések történetéhez kapcsolódik Gatién de Courtilz de Sandrasnak több kiadást is megért könyve, amely az európai uralkodócsaládok érdekrendszerét tárgyalta (207. tétel).²⁷ Ehhez hasonlóan XIV. Lajos tevékenységét ismerteti az 1688-ban szerző nevének feltüntetése nélkül megjelent gúnyirat is (288. tétel).

A könyvjegyzékben francia nyelvű folyóiratok is megtalálhatók, amelyek részben szintén a hugenottákhoz kapcsolódnak. Justus van Effen holland író, újságíró, hugenotta szimpatizáns volt, aki 1711 és 1712 között adta ki a *Le Misanthrope* című folyóiratot, amelyet az angol *Spectator* mintájára szerkesztett (230. tétel).²⁸ Fábrián könyvtárában háromszor is szerepel a *Spectator* francia nyelvű változata (178., 181., 187. tétel), amit Hollandiában fordítottak le angolról franciára 1714 és 1754 között. A békési rektoron kívül Mikes Kelemen is forgatta ezt az újságot, mert Mikes a francia kiadást használta *Törökországi leveleinek* írásakor.²⁹

Ezek szerint Szerdahelyi Antal számára a vallásháborúkkal és a hugenottákkal foglalkozó iratok mind egytől egyig gyanúsak számítottak, holott ezekben olyan tanítások nemigen fordultak elő, amelyek a természetes vallást igyekeztek volna a kereszténységgel szembe állítani, vagy akárcsak valamelyik alapdogmát (például szentháromság) kétségbe vonták volna. Az persze igaz, hogy ezekben a művekben az államegyház létjogosultságát már megkérdőjelezték: Locke például azért utasította el az államegyház rendszerét, mert szerinte az nem alkalmas az emberek vallási igényét kiszolgálni, hiszen az nem tudja számukra a túlvilági életet biztosítani.³⁰ Az ilyen és ehhez hasonló gondolatok veszélyesek voltak az állam szemszögéből nézve, ezért a cenzor felléphetett ezek ellen.

Még mielőtt rátérnénk a ténylegesen radikálisan vallásellenes könyvek ismertetésére, röviden meg kell magyaráznunk, miért jelölt meg a cenzor veszedelmes olvasmányként egy francia nyelvű könyvet (247. tétel). Igazából ez a napóleoni háborúk idején nem volt feltétlenül furcsa, hiszen Békés vármegyében Fábrián esete előtt néhány évvel Domokos Lőrinc egyházmegyei főgondnokot és Juhász István gyulai református lelkészt azzal vádolták meg, hogy francia nyelvű újságokat olvastak. Nyilvánvalóan ebben az esetben a francia nyelv azért számított veszélyesnek, mert a francia forradalom hivatalos kiadványát, a *Moniteur*t olvashatta Domokos és Juhász.³¹ Mivel Fábrián könyvjegyzékében igen nagyarányú a francia nyelvű művek részesedése, ezért a francia forradalommal való szimpatizálására gondolhatott Szerdahelyi, amikor a francia nyelvű könyvet is gyanúsak jelölte meg.

Ezek után nézzük meg, melyek voltak azok a könyvek, amelyek a könyvvizsgáló szerint Fábrián radikális vallásellenességét táplálhatták. Érdekes, hogy ezek közül több is a hitújítás köréhez kötődik.

Pietro Galatino itáliai ferences szerzetes a 16. század elején publikálta főművét *De arcanis catholice veritatis* címmel (20. tétel). Humanista filológiai újjításai miatt munkássága nagy

²⁵ Caroline ROBBINS, *Absolute Liberty: The Life and Thought of William Popple, 1638–1708*, *The William and Mary Quarterly*, 24(1967/2), 190–191.

²⁶ PÁLFFY Margit, A „Dicsőséges forradalom” legitimitása a gondviselés isteni jogalapja szerint, *Világtörténet*, 2007/2–3, 68.

²⁷ Benjamin M. WOODBRIDGE, *Biographical Notes on Gatién De Courtilz, Sieur Du Verger*, *Modern Language Notes*, 30(1915)/5, 136–139.

²⁸ D. J. CULPIN, *Review of Le Misanthrope*, *The Modern Language Review*, 84(1989/1), 171–173.

²⁹ ZOLNAI Béla, *Mikes Törökországi leveleinek keletkezéséhez*, *Egyetemes Filológiai Közöny*, 40(1916), 98–99.

³⁰ John LOCKE, *Levél a vallási türelemről*, ford. HALASY-NAGY József, GECSE Gusztáv, Bp., Akadémiai, 1982 (Filozófiai írók tára: Új folyam, 34), 75.

³¹ ELEK, *i. m.*, 68.

vihart kavart, a reformátorok is sokszor hivatkoztak eredményeire.³² Ez a munka viszont még nem tekinthető radikálisan vallásellenesnek, de a helyzet jobb megértését segíti, ha figyelembe vesszük, hogy a szintén humanista Jacob Acontius főműve is szerepel a jegyzékben (254. tétel). Ez azért érdekes, mert ő a 16. században az egyházszakadás hatására éppen arról írt egy könyvet, hogyan lehetne a keresztény felekezeteket egymással összebékíteni. Gondolatai nem tűntek el a süllyesztőben, mert a 17. században a karteziánusok előszeretettel hivatkoztak rá, és Spinoza is számon tartotta őt. Spinoza személye fontos a számunkra, hiszen ő kimondottan azért emlegette Acontium, mert foglalkoztatta az egységes (természetes) vallás megteremtésének lehetősége.³³ A korábbiakban láttuk, hogy Fábián is eljátszott ezzel a gondolattal, és könnyen lehet, hogy a cenzor helyesen figyelt fel arra, miszerint a jegyzékben vannak olyan humanista – akár ferences szerzőktől származó – művek, amelyek ennek a gondolatnak a kifejlődésében közrejátszhattak.

Fábián János vallási radikalizmusa viszont nemcsak a humanisták munkásságából táplálkozott, mert a könyvtárában megvolt Diderot 1746-ban névtelenül megjelent vallásgúnyoló könyve is, amely néhány év alatt igen nagy vihart kavart (132. tétel). A könyvjegyzékből egyértelműen nem azonosítható, melyik kiadásról van szó, de úgy tűnik, Fábiánnak megvolt Diderot műve és az ellene írt cáfolat is, mert a jegyzékben az eredeti Diderot mű címe és az ellene írt cáfolat is szerepel.³⁴

Ezek után próbáljuk meg összefoglalni, mit tudunk Fábián János veszedelmes könyveiről. Megállapíthatjuk, hogy olvasmányai meghaladták az átlagos vidéki lelképászorok és tanítók érdeklődési körét, mert olyan műveket is forgatott, amelyek nem csak a napi lelkészi, tanítói szolgálathoz voltak szükségesek. Személyében olyan embert ismerhettünk meg, aki élénk figyelemmel kísérte a kortárs szellemi irányzatokat. Egyértelműen frankofón volt, mert például a német evangélikus teológus Reinbeck munkáit is franciául olvasta. Ezek szerint valóban érdekelték a francia forradalom eseményei, amit a hugenották iránti érdeklődése is alátámaszt. Végül kijelenthetjük, hogy összesen két olyan könyve volt (Acontius és Diderot), amelyek a deizmus által hirdetett természetes vallás irányába terelheték gondolatait, az összes többi könyve nem foglalkozott ezzel a témával.

Fábián Jánosnak a cenzor által megjelölt könyvei, 1804³⁵

Libri in praestuti consignatione specificati exceptis Rubro substactis utpo se No. 15. 20. 80. 90. 95. 102. 132. 146. 159. 178. 181. 187. 204. 207. 211. 226. 230. 244. 247. 254. 275. 276. 288. et 290. Qui sine uberiotis Revisionis ac Examinis Officio huic Revisoratus Regio exhibendi sunt, ut publice vencl[?] possuit admittit. MVaradini 11a Aprilis 1804. Antonius Szerdahelyi mpria Regius Librorum Revisor.

15. *Prodromus Religionis Triumphantis.*

Johann Heinrich ALSTED, *Prodromus religionis triumphantis, in quo methodice repetuntur et breviter examinatur libri sex de vera religione, quorum primus a Johanne Crellio, quinque reliqui a Johanne Volkelio sunt conscripti...*, Albae Juliae, typis celsissimi principis Transylvaniae, 1635. – RMNy 1877

³² SZILY Kálmán, *Elnöki megnyitó beszéd*, Magyar Nyelv, 9(1913), 55.

³³ Bruno BECKER, *Satanae Stratagematum libri octo, Editio critica: Curavit Gualtherus Koehler by Jacobi Acontii*, Historische Zeitschrift, 138(19286/3), 582–584; BOROSS Gábor, *Spinoza levelezésének újonnan előkerült darabjai*, Magyar Filozófiai Szemle, 30(1986/3–4), 436.

³⁴ Anne SAADA, *Der doppelte Diderot = Jenseits der Diskurse: Aufklärungspraxis und Institutionenwelt in europäisch komparativer Perspektive*, Hg. Hans Erich BÖDEKER, Martin GIERL, Göttingen, Vandenhoeck et Ruprecht, 2007, 170.

³⁵ MNL BML IV.A.1.b nr. 765/1800: *Inventarium Librorum Joannis Fábián apud Mathiam Szabó Incolam Oppidi Gyula Germanici repertorium.*

20. *Petri Galatini Opus de Arcanis Catholicae Veritatis.*

Pietro GALATINO, *Opus de arcanis catholicae veritatis...*

Több kiadása is ismert.

80. *Igaz Hit*

KOMÁROMI CSIPKÉS György, *Igaz hit, az az olly CCXLI magyar predikaciok, mellyekben a' keresztyéni igaz hitnek és vallásnak minden ágazati ugy bé-foglaltatnak, hogy mind a' tanítók... megtanulhattyák*, Szebenben, Szenczi Kertesz Abraham, 1666. – RMNy 3322

90. *De L'Immortalité De L'ame*

William SHERLOCK, *De l'immortalité de l'âme et de le vie éternelle par Guillaume Sherlcok...*

Több kiadása is ismert.

95. *Commentarius de praecipuis Divinationum generibus.*

Caspar PEUCER, *Commentarius de praecipuis divinationum generibus...*, Wittebergae, typis excudebat Johannes Crato, 1553. – VD16 P-1972

Több kiadása is ismert.

102. *Liber Latinus absque Titulo*

Feloldását nem tartjuk lehetségesnek.

132. *Pensees Philosophiques, et pensees Chretiennes mises en parallele ou en opposition.*

Denis DIDEROT, *Pensées philosophiques*, [S. l.], [s. n.], 1746.

Denis DIDEROT, Georges Pierre G. POLIER DE BOTTENS, *Pensées Chrésiennes mises en parallèles ou en opposition avec les pensées philosophiques*, Rouen, Aux Depens De La Compagine, 1747.

Mindkét műnek több kiadása is ismert.

146. *Comparaison Du Pharisiasme(sic! Pharisaisme) et Christiansime*

Joseph HALL, *Comparasion du pharisaisme et christianisme. Nouvellement tirées de l'Anglois...* par Theodore JAQUEMOT, Genève, pour Pierre Chouët, 1662.

159. *Liber Hungaricus absque titulo Continens Conciones Varias*³⁶

KOMÁROMI CSIPKÉS György, *Concionum sacrarum centuria prima...*, Varadini, apud Abrahamum Kertesz Szencium, 1659. – RMNy 2888

178. *Le Spectateur ou Le Socrate moderne*

181. *Le Spectateur Le Socrate moderne*

187. *La Spectateur ou Le Socrate moderne*

Le spectateur, ou le Socrate moderne, ou l'on voit un portrait naïf des moeurs de ce siecle, traduit de l'anglois Joseph ADDISON, Richard STEEL, Amsterdam, Arkstée, 1714–1754.

204. *Entretien Instructif D'Un pere avec son Fils*

John LOCKE, *Entretien Instructif d'un Pere avec son fils, sur les premiers principes de la Religion et de la Morale, Ou Catechisme raisonné*, traduit de l'Anglois par MILORD, Amsterdam, Wettstein, 1732.

207. *Nouveaux Interets des Princes de L'Europe*

Gatien de COURTILZ DE SANDRAS, *Nouveaux intérêts des princes de l'Europe...*

Több kiadása is ismert.

211. *Liber latinus absq(ue) Titulo Classicus*

Feloldását nem tartjuk lehetségesnek.

³⁶ Komáromi több kötetben tette közzé prédikációit, nem egyértelmű, hogy a tételben melyiket jelölik.

226. *Dissertatio de Religione Rationali*

Alexander Hermann RÖELL, *Dissertatio de religione rationali...*

Több kiadása is ismert.

230. *Le Misanthrope pour L Annee 1711*

Justus VAN EFFEN, *Le Misanthrope*, 1711–1712.

244. *Reflexions Philosophiques sur Le Immortalité*

Johann Gustav REINBECK, *Reflexions philosophiques sur l'immortalité de l'ame raisonnable. Avec quelques remarques sur une lettre dans laquelle on soutient que la matière pense. Tr. de l'allemand*, Amsterdam et Leipzig, Arkstee et Merkus, 1744.

247. *Institutio Lingvae Gallicae*

Feloldását nem tartjuk lehetségesnek.

254. *Libri Octo de Stratagemmatibus Satanae*

Jacob ACONTIUS, *Stratagematum Satanae libri octo...*

Több kiadása is ismert.

275. *Liber Lacer Classicus*

Feloldását nem tartjuk lehetségesnek.

276. *Historie Apologetique ou defense des Libertez*

François GAULTIER DE SAINT-BLANCARD, *Histoire apologetique ou défense des libertez des églises reformées de France*, Mayence, 1688.

288. *L'esprit de La Francé, et les maximes de Louis 14.*

L'esprit de la France et les maximes de Louis XIV. decouvertes à l'Europe reveu corrigez et augmentez, A Cologne, chez Pierre Marteau, 1688.

290. *Comment(arium) in Evangelistas*

Feloldását nem tartjuk lehetségesnek.